

UDK 27-9«01/07«-284:821.163.42.09 Marulić M.

Primljeno: 3. 1. 2012.

Prihvaćeno: 21. 5. 2012.

Izvorni znanstveni rad

PATRISTIČKE ALEGORIJSKE REMINISCENCIJE U MARULIĆEVOJ DRUGOJ POSLANICI KATARINI OBIRTIĆA

Ivan BODROŽIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
ivan.bodrozic@gmail.com

Sažetak

Nakon što je od splitskih benediktinki jednom zgodom primio na dar ribu, Marko Marulić je uzvratilo kao uzdarjem lijepo sročeni pismom poznatim kao *Druga poslanica Katarini Obirtića*. Ne ostajući samo na kurtoaznoj zahvali, Marulić je sastavio nadasve sadržajnu ćudoredno-duhovnu pouku o potrebi odgoja osjetila, vrlo korisnu osobama posvećenima Bogu u redovničkom staležu kojima je zadaća brižno i budno skrbiti da im zlo preko osjetila ne zarobi dušu. Sržna poruka pisma utemeljena je prvenstveno na svetopisamskim tekstovima, ali i na aluzijama na egzegetska tumačenja svetih otaca, s time da, za razliku od biblijskih, svoje otačke izvore Marulić ne imenuje.

Autor u ovom radu prvenstveno propituje dvije slike koje Marulić rabi u prvom dijelu pisma kada govori o značenju osjetila za ljudski život. Prva od njih prisporodbljuje pet osjetila petorici kraljeva koje je Jošua (usp. Jš 10) ubio u špilji nakon što ih je porazio u boju, a druga govori o osjetilima kao prozorima duše, pri čemu se poziva na redak iz proroka Jeremije: »Smrt je ušla po vašim prozorima« (9,21). Premda je i u jednom i u drugom slučaju Marulićev govor o odgoju osjetila potkrijepljen svetopisamskim tekstom, ipak se njegovo tumačenje ne temelji samo na biblijskom tekstu. U spomenutim svetopisamskim odlomcima, naime, nigdje se ne spominju osjetila, te se Marulićev postupak, gledano iz perspektive biblijske egzegeze, može činiti vrlo upitnim i proizvoljnim.

Raščlambom tekstova prvog dijela *Druge poslanice Katarini Obirtića* postaje razvidno, međutim, kako su izvor Marulićeve egzegeze prvenstveno spisi velikog ranokršćanskog egzegeta svetog Jeronima, koji se služi gotovo identičnim alegorijskim tumačenjem osjetila, bilo kao kraljeva bilo kao prozora duše. Autor dopušta također mogućnost da su i neke homilije znamenitog aleksandrijskog pisca iz 3. stoljeća Origena mogle imati utjecaja, barem na tekst koji se tiče alegorijskog tumačenja petorice

kraljeva. Uočavajući i ističući važnost patrističkih alegorijskih reminiscencija utkanih u *Drugu poslanicu Katarini Obirtića*, autor pokazuje kako se tek u njihovu svjetlu razumije Marulićev egzegetski postupak.

Ključne riječi: Marko Marulić, *Druga poslanica Katarini Obirtića*, Jeronim, Origen, egzegeza, alegorija, osjetila, duša.

Uvod

Marulićeva druga poslanica redovnici benediktinskog samostana u Splitu Katarini Obirtića tekst je satkan od mnoštva metafora, usporedbi i aluzija. Premda se radi prvenstveno o aluzijama na biblijske tekstove, treba imati na umu, poznajući Marulićevu erudiciju, kako on svoje teološke uratke stvara na tragu pravovjernih kršćanskih pisaca i provjerenih tumača Svetoga pisma. Potkrepljujući svetopisamskim tekstovima svoje tvrdnje, neke od njih preuzima u doslovnom značenju, dok druge upotrebljava u alegorijskom kontekstu i funkciji. Uočljivo je također da, kad spominje biblijske tekstove, Marulić izričito navodi knjige iz kojih ih preuzima, dok s druge strane nigdje ne navodi izvanbiblijska vrela kojima se služio za dublje razumijevanje i bolje tumačenje Svetoga pisma. Pa i onda kad pribjegava metaforama ili tipološkom tumačenju za koje je očito da nije njegovo, nego preuzeto od drugih, ne objašnjava od koga preuzima ideje.

Kad se zna kako je Marulić bio vrstan poznavatelj i sljedbenik otačke egzegeze, napose one alegorijske, opravdano se pomišlja da je i u ovom pismu posegnuo za patrističkim vrelima. Namjera je ovim člankom propitati utemeljenost takve pretpostavke te utvrditi konkretan utjecaj ranokršćanskih vrela u ovoj Poslanici. Do zacrtanog cilja može se doći isključivo propitujući tekstualnu vezu svakog pojedinačnog alegorijskog motiva Marulićeve Poslanice sa sličnim otačkim tumačenjima. Ukazujući tako na konkretna vrela njegove alegoreze, daje se doprinos boljem razumijevanju *Druge poslanice Katarini Obirtića*, kao i boljem poznavanje njegove osobnosti i misli u cjelini.

1. Alegorijski kontekst u Marulićevoj *Drugoj poslanici Katarini Obirtića*

*Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirtića*¹ uradak je, dakle, u obliku književne vrste pisma, s time da ju se općenito naziva poslanicom, jer sve uka-

¹ Poznate su dvije poslanice Marka Marulića Katarini Obirtića. Nakon što su 'otkrivene' kao poslanice Marka Marulića u rukopisnoj ostavštini koja je nekoć pripadala Ivanu Kukuljeviću Sackinskomu, objavljena su dosad tri tiskana izdanja: Franjo FANCEV,

zuje na to kako nema samo osoban ili privatni karakter, nego joj je cilj prenijeti poruku većem broju osoba u odnosu na naslovljenika pisma. Stoga su već priređivači poslanica za tisak istaknuli mnoge osobitosti poslanica u kojima je Marulić ostavio još jedno svjedočanstvo svoje duhovne osjetljivosti i teološke vještine. Prvi je od njih, Franjo Fancev, priređujući za objavljivanje dvije poslanice upućene Katarini Obirčića, zaključio da je Marulić »u saobraćanju s ljudima bio nadasve čovječanski i topao«². U novijem je pak izdanju Josip Bratulić istaknuo kako se radi o sustavnom i pomno sastavljenom štivu koje ima svoju jasnu poruku i pouku, što ima svoj daleki uzor u XXXI. poslanici svetoga Jeronima djevici Eustohiji.³ Ružica Pšihistal je, uz dosadašnja istraživanja, u recentnoj studiji o *Drugoj poslanici Katarini Obirčića* ustvrdila kako je riječ o djelu namijenjenom široj komunikacijskoj zajednici nego što pretpostavlja oznaka 'privatno pismo'.⁴

No osim ocjene sveukupnog dojma koji ostavlja pismo, na poseban način privlače pozornost alegorijski motivi utkani u *Drugju poslanicu Katarini Obirčića*. Oni su od iznimne komunikacijske važnosti te se valja složiti s Pšihistal kad veli kako »opseg i gustoća figurativnih veza i alegorijskih izvoda u ovomu pismu izmiču čvrstoj kategorizaciji te ukazuju na bogatstvo i polifonijsku strukturu Marulićeva mišljenja u kojemu se realitet biblijskoga i svakidašnjega svijeta gleda, vidi i tumači u zrcalu figure ribe«⁵.

Spomenuto bogatstvo i polifonijska struktura Marulićeve misli nastali su iz vrlo profinjenog tkanja alegorijskih motiva. Radi se o tehnici koju je Marulić usvojio u školi najvećih ranokršćanskih tumača Svetoga pisma,⁶ a primjenjivao

Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirčića, u: *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. XIII, 1938., 187-192; Josip BRATULIĆ, Poslanice Marka Marulića Katarini Obirčić, u: *Colloquia Maruliana*, 7 (1998.), 27-35; Marko MARULIĆ, Poslanice Katarini Obirčića, u: Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, Bratislav Lučin (ur.), Zagreb, 2001., 478-486.

² Franjo FANCEV, Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirčića, 188. Tekst je naveden prema: Josip BRATULIĆ, Poslanice Marka Marulića Katarini Obirčić, 27.

³ Usp. Josip BRATULIĆ, Poslanice Marka Marulića Katarini Obirčić, 28. Kao što je Jeronim, primivši Eustohijine darove (narukvicu, golubove za jelo, trešnje i poslanicu), odgovorio pismom, tako je učinio i Marulić primivši ribu.

⁴ Usp. Ružica PŠIHISTAL, Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirčića. Svijet u zrcalu figure ribe, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.) 4, 785-811. Autorica je uvjerenja kako ova poslanica nije napisana samo za redovnice splitskog benediktinskog samostana, nego za čitanje, prepisivanje i prosljeđivanje drugim redovnicama, primjerice benediktinkama šibenskog samostana (str. 791).

⁵ Ružica PŠIHISTAL, Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirčića. Svijet u zrcalu figure ribe, 787.

⁶ O utemeljenosti te tvrdnje zorno svjedoče sljedeći radovi: Miroslav PALAMETA, Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (I.), u: *Colloquia Maruliana*, 14

sustavno u svojim djelima, te tako i u ovoj poslanici Katarini Obirtića. Pomno propitivanje alegorijskog tkanja, jer je alegorija prisutna kao *forma mentis* u njegovu pisanju,⁷ pridonosi još boljem poznavanju njegove teološke erudicije i usvojene egzegetske vještine. Zbog spomenutog alegorijskog bogatstva dosadašnja istraživanja nisu iscrpila obilje poruke i prisutnih elemenata te u tom smislu nisu suvišna dodatna pojašnjenja s obzirom na sadržaj i produbljivanje uvida u određene dimenzije Marulićeve tehnike.

S obzirom na strukturu, prvi je dio Poslanice usredotočen na alegorijsko tumačenje broja pet i pet osjetila, dok drugi dio sadržava pojašnjenje simboličkog značenja ribe. Premda je R. Pšihistal u već spomenutom istraživanju propitivao značenje alegorije u *Drugoj poslanici Katarini Obirtića* Marka Marulića, ostalo je ipak još dosta prostora za nova produbljenja i pojašnjenja. Napose ona glede Marulićevih konkretnih patrističkih vrela za pojedinu temu. Stoga predmet ovog istraživanja nije opće značenje i prisutnost alegorije u *Drugoj poslanici Katarini Obirtića*, nego se prije svega želi usredotočiti na alegorijsku egzegezu dvaju biblijskih motiva koji sačinjavaju okosnicu prvog dijela pisma. Ta dva motiva su petorica kraljeva koje je pogubio Jošua kad je ušao u Obećanu zemlju i usporedba osjetila s prozorima duše.

Povod je pisanju Poslanice neočekivani dar kojim je redovnica benediktinka Katarina Obirtića iznenadila Marka Marulića poslavši mu jednom zgodom ribu za objed.⁸ Marulić bez oklijevanja odgovara uzdarjem, šaljući joj već idući dan pismo u znak zahvale, jer je zahvaljujući opatičinu daru, kako veli, pokrijepio ne samo tijelo nego i dušu.⁹ Kako splitski pisac za uzdarje želi uzvratiti redovnici darom moralno-duhovnog poticaja, tako traži prikladan način, pa joj upravlja svoju pouku polazeći od njezina dara – ribe. Povezujući dar i uzdarje, upućuje višestruko uspješnu poruku koja plijeni pozornost maštovitim povezivanjem detalja. Jer je u izravnoj vezi s darom, njegova duhovna zahvala, protkana ćudoredno-asketskom porukom i poukom, postaje tim

(2005.), 127-164; Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (II.), u: *Colloquia Maruliana*, 15 (2006.), 81-117; Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (III.), u: *Colloquia Maruliana*, 16 (2007.), 1331-164; Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (IV.), u: *Colloquia Maruliana*, 17 (2008.), 247-286; Ivan BODROŽIĆ, Tropologija brojeva u Marulićevu djelu *De humilitate*, u: *Colloquia Maruliana*, 17 (2008.), 221-245.

⁷ Usp. Ružica PŠIHISTAL, *Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirtića*. Svijet u zrcalu figure ribe, 785.

⁸ Dok Bratulić veli da je to bilo na blagdan svetog Petra (usp. Josip BRATULIĆ, *Poslanice Marka Marulića Katarini Obirtić*, 28), dotle ga Pšihistal korigira pokazujući da nema nadnevka u Marulićevoj poslanici, nego da je ustvari Jeronim od Eustohije primio darove na Petrovo (usp. Ružica PŠIHISTAL, *Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirtića*. Svijet u zrcalu figure ribe, 789).

⁹ Usp. Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, 480.

privlačnija primatelju. Zahvalivši za ribu, a prelazeći na planiranu pouku, Marulić nastavlja govoriti o pet osjetila i dužnosti njihova odgoja.

Posebno je zanimljivo uočiti kako je pisac učinio prijelaz s jednog motiva na drugi, jer primljeni dar, riba, na prvi pogled ne može imati nikakve veze s govorom o pet osjetila. Marulić je, međutim, pronašao poveznicu posežući za alegorijskom tehnikom tumačenja Svetoga pisma. Spona između darovane ribe i pet osjetila bila je broj pet, to jest peti dan stvaranja kada su, prema Knjizi Postanka, stvorene ribe (usp. Post 1,20-23). Spomen stvaranja riba petog dana bio je autoru dovoljan povod da sa zahvale za darovanu ribu prijeđe na alegorijsko tumačenje broja pet koji ga je asociirao na pet osjetila. Napravivši ovaj zahtjevan prijelaz, postavio je svetopisamske temelje duhovnom promišljanju i asketskoj pouci o odgoju osjetila, čime njegovo pismo zadobiva veću teološku vrijednost i duhovnu vjerodostojnost.

Primjena svetopisamske argumentacije sustavna je u cijeloj Poslanici. Marulić zato nastoji potkrijepiti svetopisamskim navodima pojedinačni govor o pet osjetila.¹⁰ No ne zadovoljava se samo pojedinačnom poukom glede pojedinog osjetila, nego se nakon toga osvrće i na svih pet osjetila zajedno tumačeći ih u njihovoj sveukupnosti. U tu svrhu rabi druge tri slike svetopisamske provenijencije. Uspoređuje ih najprije s petoricom kraljeva koje je Jošua, prema biblijskom opisu, osvajajući Obećanu zemlju, najprije natjerao u bijeg te ih, nakon što su se sakrili u špilji, dao uhititi i pogubiti (usp. Jš 10,16-27). Potom se služi novom slikom govoreći o pet osjetila kao o pet prozora duše po kojima u nju ulaze napasti. Slika po sebi nije svetopisamska, ali je Marulić potkrepljuje svetopisamskim tekstom iz proroka Jeremije (9,20): »Uspe se smart k ponistram našim, ulize u hižu našu, da pogubi mlajahnih na tarzih i malih na plokatoh.«¹¹ Naposljetku, kao treću metaforu, spominje kako su osjetila poput korablje, no na tom mjestu nedostaju vjerojatno dva lista teksta, tako da se na zna kako je pisac razvio tu treću usporedbu, te se stoga ne može uzeti ovu usporedbu kao predmet pouzdanih zaključaka.¹² Stoga je izuzeta iz naših

¹⁰ Izuzetak je osjetilo opipa (taknutje). Govoreći kako se treba paziti tjelesnih dodira, ne poziva se ni na jedan biblijski tekst, nego na izreku: »Ne more se žerava u krilo nositi a da ne nagore svite«, Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, 482.

¹¹ *Isto*. U suvremenom hrvatskom prijevodu Jeremijin tekst glasi: »Smrt se ušulja kroz prozore naše, uđe u dvore naše, djecu pokosi nasred ulice, mladiće nasred trgova.«

¹² Branko Jozić pretpostavlja da je za Marulića kao i za svetog Augustina korablja slika Crkve, ali i čovjeka, člana te Crkve. Usp. Branko JOZIĆ, Tijelo i osjetila: prilog Marulićevoj antropologiji, u: *Colloquia Maruliana*, 12 (2003.), 114-115. Držimo kako bi ipak trebalo imati ostatak Marulićeva teksta za neku sigurniju tvrdnju, jer u prvom dijelu rečenice jasno stoji da Marul osjetila prisposobljuje korablji: »Čućen'ja telesna jesu kakono korablja, a duša jest...« – tu slijedi lakuna. Da je tjelesna osjetila prisposobio prozorima korablje,

propitivanja, kako bi se sva pozornost usredotočila na dva navedena alegorijska tumačenja.

2. Osjetila kao pet kraljeva

Marulić, kako je već spomenuto, prisposobljuje osjetila petorici kraljeva tek nakon poduzetog dokazivanja kojim obrazlaže kako se broj pet odnosi na pet osjetila, povezujući ujedno svako osjetilo s određenim svetopisamskim tekstom i poukom. Namjera mu je bila poučiti naslovljenu pisma kako sačuvati dušu od đavolskih zamka, to jest kako ne dopustiti da se duša uhvati zamamnostima strasti kao riba u mrežu. Način na koji primjenjuje biblijske tekstove u tom dijelu Poslanice u ozračju je ćudoredne pouke, nakon koje je uslijedio novi zahvat alegorijskog tumačenja sličan onom početnom koraku kad je s ribe prešao na govor o broju pet. Taj prijelaz je jasno naznačen i u samom tekstu Poslanice: »Ova petera ćućen'ja prilikovahu oni peteri kralji, kih Josue zateče u spilju i u njoj jih ubi i pokopa.« Odmah potom slijede tumačenja i primjene alegorijskog značenja uglavnom u anagogijskom smislu: »Za kim on gospodova u zemlju od obitovan'ja. I mi ako ne umorimo pet oćućenji naših u spili tila našega i onde ih pokopamo, da sobom vanka ne blude isćući izvannja naslajen'ja, nećemo nigdar moći gospodovati s Josuem našim Isusom u zemlji obitovan'ja, ča jest u Jerozolimi nebeskoj u vikovnje kraljevstvo.«¹³

U ovoj zgusnutoj rečenici Marulić se usredotočuje na dva bitna elementa. S jedne strane metaforički govori o potrebi obračuna s petoricom kraljeva, to jest s tjelesnim osjetilima u špilji našeg tijela, a s druge strane o posljedicama, to jest o učinku takva duhovnog napora. Ako tko ne ubije pet osjetila u špilji svoga tijela, onda ne može ostvariti cilj svoga života, to jest vječno spasenje. Ostajući dosljedan alegorijskom govoru, Marulić osim toga Jošuu prisposobljuje Isusu, a zemlju obećanja nebeskom Jeruzalemu u koji ulaze članovi Božjega naroda koji su se marno borili za čistoću osjetila. Sukladno svom egzegetskom postupku, spasenje prema kojem teže vjernici, a koje primaju kao Božju nagradu, prisposobljeno je vladanju s Kristom u vječnom kraljevstvu u nebeskom Jeruzalemu.

Svaka od spomenutih pojedinosti privlači dužnu pozornost i zahtijeva pomno propitivanje. Istraživanje je olakšano činjenicom što je utvrđena

slika bi nam bila mnogo jasnija, no tekst u stanju kako je sačuvan ne dopušta daljnje pretpostavke ni povezivanja s Augustinovom idejom.

¹³ Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, 482.

ovisnost Poslanice kao takve o pismu svetog Jeronima Eustohiji (Ep. XXXI),¹⁴ te se mogla pretpostaviti i egzegetska ovisnost o uradcima vrsnog dalmatinskog egzegeta. I doista, usporedba kojom Marul prispodobljuje osjetila petorici kraljeva koje je ubio Jošua, postoji također u Jeronimovu djelu *Adversus Iovinianum*, na što je već skrenuo pozornost Branko Jozić u svom istraživanju o Marulićevoj poimanju tijela i osjetila,¹⁵ te je treba pomnije analizirati.

2.1. Sličnosti između Marulićeve i Jeronimova tumačenja

Podudarnost argumenata navodi na nedvojben zaključak o Marulićevoj ovisnosti o Jeronimu, ali je ipak neophodno još detaljnije provjeriti tu tvrdnju, jer Jozić za potrebe svoga članka nije išao u podrobnije propitivanje i utvrđivanje sličnosti i razlika između Marulićeve teksta i mogućih paralelnih mjesta kod Jeronima. Stridonac, naime, sažimajući biblijski događaj iz Jošuiine knjige u nekoliko rečenica, tvrdi kako petorica kraljeva koji su vladali Obećanom zemljom prije dolaska Izraelaca predstavljaju sile suprotne evanđeoskoj vojsci, ali ih je Jošua nadvladao. Dok u Jošui razaznaje pralik Isusa Krista, za petoricu kraljeva uvjeren je kako simboliziraju pet osjetila (vid, njuh, okus, sluh i opip), koja su vladala nad narodom i kojima je sve bilo podređeno prije nego je Gospodin izveo narod iz Egipta i naredio da se izvrši obrezanje. Stvarno obrezanje, to jest stvarnu pobjedu nad njima odnio je tek Isus svojim utjelovljenjem, tako da je njih, koji su u tijelu bili skriveni, u svom tijelu pobijedio.¹⁶ Podudarnost između Jeronima i Marulića, tematizirana tipologijom Jošua – Krist, te usporedbom pet kraljeva – pet osjetila, vrlo je očita. Osim toga, ni za jednog od njih dvojice takvo alegorijsko tumačenje nije rijetkost. Kao što to nije jedino mjesto na kojem Jeronim broj pet tumači simbolički kao broj koji predstavlja pet osjetila, nego to čini na više mjesta u svojim djelima,¹⁷ tako *Druga poslanica Katarini Obirtića* isto nije jedino mjesto na kojem Marulić osjetila prispodobljuje petorici kraljeva,

¹⁴ Usp. Josip BRATULIĆ, Poslanice Marka Marulića Katarini Obirtić, 29.

¹⁵ Usp. Branko JOZIĆ, Tijelo i osjetila: prilog Marulićevoj antropologiji, 115.

¹⁶ Usp. JERONIM, *Adversus Iovinianum*, 1, 21, u: *Patrologia Latina*, 23, Jacques Paul MIGNE (ur.), Paris, 1857. – 1866., 239-240 (dalje: PL): »Et ut infinita praeteream (neque enim nunc mihi propositum est omnia veteris Testamenti aperire mysteria), quinque reges, qui in terra repromissionis ante regnabant, resistebantque Evangelico exercitui, Jesu pugnante, superantur. Hoc puto intellectu esse perspicuum, quod antequam Dominus populum suum educeret de Aegypto, et circumcideret eum, visus, odoratus, gustus, auditus, tactusque regnaverint, et his quasi principibus fuerint universa subjecta. Quos Jesus ad speluncam corporis confugientes, et ad tenebrosum locum, ipsum ingrediens corpus interfecit: ut per id occiderentur, per quod ante regnabant.«

¹⁷ Usp. JERONIM, *Commentaria in Isaiam*, u: PL, 24, 105; 255; 345; *Commentaria in Ezechielem*, u: PL, 25, 399.

jer se i u *Evangelistaru* poziva na istu usporedbu: »Tako ćemo, naime, pod vodstvom Jošuinim onih pet kraljeva, tj. pet tjelesnih osjetila koja su, zapovijedajući nama, kraljevala, otjerati u spilju naše savjesti i prinuditi ih da umru sebi kako bi naučila živjeti Bogu.«¹⁸

2.2. Opće mjesto kršćanske alegoreze ili Jeronimov i Origenov utjecaj?

Marulićeva egzegeza spomenutih biblijskih redaka može se tumačiti kao poznavanje općih mjesta kršćanske alegoreze ili antonomazije, kako drži Pšihistal,¹⁹ no uvjerenja smo, imajući u vidu spomenute sličnosti između Jeronimova i Marulićeva tumačenja, da se ipak radi o izravnom utjecaju Stridončevih tekstova na Splićanina. Kad se zna kako je Marulić bio revan čitatelj i iznimno dobar poznavatelj Jeronimovih djela, s velikom se vjerojatnošću može zaključiti kako je ovakvo tumačenje preuzeo baš od Jeronima.²⁰ Za ovakvu tvrdnju postoji više razloga koji svoje uporište pronalaze u uspoređivanju s paralelnim mjestima otačkih tekstova. Naime, ako i ima više kršćanskih pisaca koji u Jošui promatraju pralik Isusa Krista, nema ih mnogo koji Jošuinu borbu protiv petorice kraljeva tumače kao borbu protiv pet osjetila. Prvi kršćanski autori koji su Jošuinu ime, osobu i ulogu tumačili tipološki kao pralik Isusa Krista bili su Pseudo-Barnaba (oko 135.)²¹ i sveti Justin (polovicom 2. stoljeća),²² a nakon njih istu će tipologiju preuzeti Irenej Lionski i Klement Aleksandrijski koncem 2. i početkom 3. stoljeća. Nijedan od njih, međutim, izvan simbolizma Jošua – Isus ne razvija druga alegorijska tumačenja, što znači da ne spominju ni petoricu kraljeva ni druge moguće tipološke detalje, te nijednom riječju ne dolaze do zaključka kako bi Obećana zemlja predstavljala nebeski Jeruzalem.

¹⁸ Marko MARULIĆ, *Evangelistar*, Branimir Glavičić (ur.), Split, 1985., IV, 19 = II, 95/493.

¹⁹ Usp. Ružica PŠIHISTAL, *Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirtića. Svijet u zrcalu figure ribe, 797*. Autorica upućuje da se za opće mjesto kršćanske antonomazije (Jošua kao Krist) uspoređi Marulićev *De humilitate (O poniznosti i slavi Kristovoj)*, Branimir Glavičić [ur.], Split, 1989.), 234/578.

²⁰ Iz Marulićeve oporuke razaznajemo da je, između ostaloga, posjedovao više Jeronimovih djela, od čega i dva sveska *Komentara* u kojima je Dalmatinac razvio spomenuta tumačenja. Usp. Marulićeva oporuka, Lujo Margetić (prir.), u: *Colloquia Maruliana*, 14 (2005.), 32-33; *Repertorium librorum i Inventarium librorum*, Bratislav Lučin (prir.), u: *Colloquia Maruliana*, 14 (2005.), 38.

²¹ Usp. *Pseudo-Barnabina poslanica*, prijevod i bilješke Branko Jozić, Split, 2010., 12. Autor polazi od uvjerenja da se sve što je Mojsije proročki rekao o Jošui, sinu Nunovu, odnosi na Isusa, Sina Božjega, očitovanog u tjelesnom obličju.

²² Usp. JUSTIN, *Razgovor s Trifunom*, prijevod i bilješke Branko Jozić, Split, 2011., 75. Justin, filozof i mučenik iz 2. st., inzistira na ideji da je Jošua bio pralik Isusa Krista, na što ga navodi i isto ime. Osim toga, spominje Isusa kao pravog Jošuu koji je uveo narod u Obećanu zemlju, ali ipak ne nudi eshatološko tumačenje Obećane zemlje.

Prvi koji će ponuditi cjelovito objašnjenje tog biblijskog odlomka u duhu i po pravilima alegorijske egzegeze bit će aleksandrijski egzeget Origen, od kojeg će kasnije Jeronim preuzeti kako tehniku tumačenja tako isto i ideje,²³ do kojih je onda Marulić mogao doći vrlo jednostavno. Premda Origen nije prvi za kojega je broj pet simbol pet osjetila,²⁴ ipak će prvi ustvrditi kako petorica kraljeva iz Jošuiine knjige predstavljaju pet osjetila. U tome će ga stoljeće i pol kasnije slijediti i Jeronim, vrstan poznavatelj njegovih djela. Nakon Origena i Jeronima više će drugih kršćanskih autora u Jošui promatrati pralik Isusa Krista, čime će to doista postati opće mjesto kršćanske alegoreze, ali će malo tko petoricu kraljeva tumačiti kao simbol osjetila.²⁵ Stoga upravo u tekstovima spomenute dvojice vrsnih ranokršćanskih egzegeta treba tražiti vrela koja su poslužila kao nadahnuće Marulićevih alegorijskih tumačenja u *Drugoj poslanici Katarini Obirtića*.

2.3. Razlike između Marulićeva i Jeronimova tumačenja

Između Jeronimova i Marulićeva tumačenja postoje, međutim, i uočljive razlike koje također valja obrazložiti. Dok Jeronim na poseban način ističe vezu koja postoji između starozavjetnog događaja i ostvarenja u Isusovu utjelovljenju, Marulić u prvi plan stavlja moralnu pouku i primjenu u konkretnom kršćanskom životu. Isto tako u Jeronimovu tekstu nema nikakve aluzije na kraljevanje s Isusom u nebeskom Jeruzalemu u vječnom kraljevstvu, dok je Splicićaninu vrlo bitno pozivanje na eshatološku nagradu kao motivaciju za asketski redovnički život. Razlike su razumljive imajući u vidu teološke preokupacije jednog i drugog tumača. U patrističkom razdoblju Jeronim je, u trajnoj polemici protiv heretika, bio prisiljen naglašavati kontinuitet Staroga zavjeta i Novoga zavjeta, što je pretpostavljalo dokazivanje kako su se starozavjetna proročanstava ispunila u Novome zavjetu, to jest pralikovi Staroga

²³ Usp. Stefan REBENICH, *Jerome*, London, 2002., 40-44. Konačnim odlaskom iz Rima i dolaskom u Betlehem oko godine 385./6. Jeronim će započeti svoju teološku djelatnost prije svega prevodeći djela grčkih teologa, među kojima će biti najzastupljenija upravo Origenova. Tek od 393. počinje se distancirati od Aleksandrinca i njegovih pristaša, premda nikad neće napraviti potpun odmak od njegove egzegetske metode i doprinosa biblijskoj znanosti.

²⁴ Od kršćanskih autora već Klement Aleksandrijski, Origenov prethodnik i učitelj, početkom 3. st. govori o broju pet kao broju koji upućuje na pet osjeta (usp. Clemente ALESSANDRINO, *Gli Stromati*, 5,6,33,3-6, prijevod i bilješke Giovanni Pini, Milano, 2006.). Ovu temu će potom razraditi Origen, kao i svi kasniji autori poput Jeronima i Augustina, te će tako govor o broju pet kao simbolu za pet osjetila postati klasično mjesto kršćanske alegoreze.

²⁵ Na njih će se kasnije pozivati i neki drugi kršćanski autori poput Hrabana Maura, s time da je upitno koliko su Maruliću bila dostupna takva vrela.

saveza u Isusu Kristu. U vrijeme kad više nitko nije dovodio u pitanje valjanost Staroga zavjeta i njegovo ispunjenje u Kristu, Marulić je bio pošteđen takve rasprave, no zato je spomenute tekstove iskoristio za čudorednu pouku, što je sasvim razumljivo kad se znade kolika je bila njegova sklonost prema čudoredno-asketskim temama i životu.

2.4. Origenov utjecaj na Marulića?

Nakon što su utvrđene razlike između Jeronima i Marulića, može se poći i korak dalje. Naime, u nekim detaljima po kojima se Marulić razlikuje od Jeronima, uočava se određena sličnost između Marulića i Origena. Sama sličnost nekih tema nije dovoljna da se potvrdi i Origenov utjecaj, jer je osuda za krivovjerje na Drugom carigradskom koncilu (553.) uvjetovala uništenje mnogih njegovih djela, prije svega na Istoku. Na Zapadu se sačuvalo nešto više u latinskim prijevodima koji su nastali koncem 4. i početkom 5. stoljeća, te su samo takvi prijevodi mogli Maruliću biti dostupni i dati doprinos njegovu teološko-egzegetskom radu. A glede tematike koju propitujemo, ostale su sačuvane njegove propovijedi o Jošuinom knjizi. Bez obzira radi li se o neposrednom ili posrednom utjecaju, neophodno je i njih konzultirati kako bi se stekao što bolji uvid i procijenila vrijednost Marulićeve uratka.

U tim propovijedima, iz kojih je najvjerojatnije i Jeronim posudio svoja tumačenja kao veliki pobornik i širitelj Origenovih alegorijskih tumačenja Svetoga pisma, Aleksandrinac je vrlo pomno propitao riječ po riječ, tumačeći alegorijskom metodom svaki detalj. Osim što je Origen prvi kršćanski autor koji će opisani događaj o Jošuinom borbi i pobjedi nad petoricom kraljeva u spomenutim okolnostima, protumačiti kao borbu protiv pet osjetila, on će prvi ukazati na to kako opis iz Jošuinom knjige poziva na duhovni boj protiv tijela i krvi one kršćane koji se još nisu oslobodili mana, pa im kao takvi robuju.²⁶ U svojoj XI. homiliji na Jošuinu knjigu tvrdi: »Tih pet kraljeva označavaju pet tjelesnih osjetila: vid, sluh, okus, opip i njuh. Svatko doista pada u grijeh nužno po jednom od ovih pet osjetila.«²⁷

²⁶ Usp. ORIGEN, Propovijedi o Jošui, 11, 4 (tekst je uzet iz *Sources chretiennes*, 71: ORIGÈNE, *Homélie sur Josué*, latinski tekst, prijevod i bilješke Annie Jaubert, Paris, 1960.). Aleksandrinac govori o dvije razine borbe na koju su pozvani kršćani. Jedna razina borbe tiče se onih savršenih, koji su već izvojevali pobjedu nad osjetilima, a druga razina borbe tiče se onih kršćana koji se još nisu odlijepili od svojih mana i grijeha. Po njemu Jošuinom pobjeda nad pet kraljeva predstavlja upravo ovu drugu razinu borbe.

²⁷ *Isto*.

Nastavljajući svoje izlaganje, Aleksandrinac će ustvrditi kako će kraljevstva nad kojima su kraljevali ti isti kraljevi (npr. Jeruzalem, Lahis, Hebron) kasnije ući u sastav baštine svetih kao dio Gospodnji. Tako će, po njemu, duša upotrijebiti pet osjetila, nakon što ih je Isus osvojio odstranivši nevjernost i nepovjerenje, te nakon što umru grijesima, da se po njima ostvari pravednost Božja. Isto se dogodilo s Jeruzalemom u kojem je prije vladao nepošten i iskvaren kralj, da bi kasnije u njemu stolovali moćni David i miroljubivi Salomon. Čovjek je podložan silama zla, tvrdi Origen, ali nakon što ih je Krist svojim križem pobijedio, uništio i izbacio iz svoga kraljevstva, duša je postala vlasništvo Božje, Jeruzalem je postao kraljevstvo Božje i u njemu je sagrađen hram Gospodinu.²⁸

Teško je sa sigurnošću ustvrditi da je Marulić poznao taj Origenov tekst, koji će postati teološko naslijeđe kasnijih tumača Svetoga pisma sklonih alegoriji, kao što je bio Jeronimov slučaj, ali ne treba ni to isključiti. Marulić je mogao i sam logički doći do zaključaka koji je izveo kad govori o našem kraljevanju s Isusom ili pak o Jeruzalemu kao vječnom kraljevstvu, no isto tako nije isključeno da mu je nadahnuće došlo na tragu Origenovih tekstova u kojima su takvi motivi već bili tematizirani. Osim toga valja istaknuti kako Origen na više mjesta Isusa naziva toplo i prisno »mojim Isusom«, što Marulić slično izriče kad govori da ćemo gospodovati »s Josuem našim Isusom«. Obojica, kako je razvidno, posvećuju pozornost slici Jeruzalema u kojem se ostvaruje Božje kraljevstvo, s time da Origen naglasak stavlja na podlaganje zemaljskog Jeruzalema Božjem narodu, a Marulić na eshatološko ostvarenje vjernika u nebeskom Jeruzalemu.

Valja također naglasiti kako ni jedan od ponuđenih argumenta ipak nije presudan dokaz da se radi o izravnom utjecaju, jer je Marulić i sam, kao iskren vjernik, mogao imati istu osjetljivost prema Isusu, ili je mogao samostalno oblikovati razmišljanja o Jeruzalemu. Ipak bi bilo neuviđavno previdjeti Origenove tekstove kao moguće egzegetsko vrelo. Razlike između Marulićeva i Jeronimova tumačenja su, dakle, protumačive okolnostima i prigodom u kojoj je nastala *Druga poslanica Katarini Obirtića*, ali eventualno i njegovim poznavanjem Origena.

Origenova djela Maruliću nisu bila nepoznanica, o čemu svjedoči njegova oporuka i popis knjiga uz oporuku. Od Origenovih djela na popisu knjiga nalaze se *Protiv Celsa* i *Homilije*.²⁹ No to je tek prvi korak koji ništa bitnoga ne potvrđuje, jer je Origen napisao mnoštvo homilija na povijesne i

²⁸ Usp. *Isto*, 11, 5.

²⁹ Usp. Marulićeva oporuka; *Repertorium librorum* i *Inventarium librorum*.

proročke knjige Staroga zavjeta.³⁰ Bitno bi bilo otkriti jesu li među spomenutim propovijedima bile Origenove homilije o Jošui, jer bi se tek tako osnažila teza i o Origenovu utjecaju na ovaj Marulićev tekst.

Sam Marulić olakšava traženje odgovora jer, nabrajajući ostavštinu za franjevački samostan na Poljudu, precizirajući veli kako franjevcima ostavlja Origenove *Propovijedi o Petoknjižju*.³¹ Ako bi ta tvrdnja sadržavala istinu, onda bi zaključak bio da Marulić nije posjedovao Origenove propovijedi o Jošuinu knjizi koja ne pripada Petoknjižju, nego mu slijedi neposredno. U tom slučaju ostaje, međutim, otvorena mogućnost da je Marulić eventualno posjedovao i druge Origenove homilije koje u ostavštini ne spominje, ali da je samo one o Petoknjižju darovao franjevcima. Time bi ostala otvorenom mogućnost da je onda posjedovao i propovijedi o Jošui, ali takva bi teza bila prenategnuta kad se ima u vidu da je Marulić izradio precizan popis svih vrjednijih djela iz svoje knjižnice.

Odgovor na ovo pitanje dodatno se komplicira od trenutka kad znamo da nisu sačuvane Origenove propovijedi na cijelo Petoknjižje, nego samo na četiri knjige Petoknjižja: Postanak, Izlazak, Levitski zakonik i Brojevi.³² Radi se latinskom prijevodu Rufina iz Akvileje od kojeg su sačuvani i prijevodi propovijedi o Jošui, Sucima i Samuelovu rođenju.³³ Nekoliko propovijedi o Knjizi Ponovljenog zakona, za koje postoji informacija da ih je napisao, nije sačuvano, te ih tako ni Marulić nije mogao imati u izdanju zajedno s drugima.³⁴

Sad se postavlja pitanje što je Marulić mislio pod pojmom Petoknjižje, to jest što je bilo u tom svesku nazvanom *Propovijedi o Petoknjižju*. Je li to za njega bilo četveroknjižje (Petoknjižje bez Ponovljenog zakona) ili je pak pod tim mislio doista na pet knjiga Origenovih propovijedi, svrstavajući među njih i one o Jošui, kao logičan slijed? Jer činjenica je da su one bile kruna svega što je

³⁰ Usp. Johannes QUASTEN, *Patrologia I*, Casale Monferrato, 1983., 322-324. Origenovi učenici i suvremenici svjedoče da je Aleksandrinac propovijedao barem dvaput tjedno, ako ne i svaki dan u tjednu.

³¹ Usp. *Isto*, 324: »Fratrib(us) de Paludae in bibliotecam eor(um) monasterij dent(ur) Biblia cu(m) Nicolao de Lira in quatuor codices distincta, Homelie Origenis sup(er) Pentatheucu(m), Josephus D(e) bello et antiquitatibus Judeor(um).«

³² Usp. Henri CROUZEL – Emanuela PRINZIVALLI, Origene, u: *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Angelo Di Berardino (ur.), Genova – Milano, 2007., 3668.

³³ Usp. *Isto*.

³⁴ Usp. Brooke Foss WESTCOTT, Origenes, u: *A dictionary of Christian biography and literature to the end of the sixth century A.D., with an account of the principal sects and heresies*, Henry Wace – William C. Piercy (ur.), London, 1911., 774. Autor donosi podatak da Kasiodor u prvoj knjizi svojih *Institucija (Institutiones divinarum litterarum)* spominje četiri Origenove propovijedi o Ponovljenom zakonu, te se bez sumnje radi o onima (*oratiunculae*) koje je Rufin planirao prevesti, no od svega toga ostaju tek ulomci u katenama.

Origen o Jošui rekao komentirajući prigodno njegovu ulogu u propovijedima o Izlasku i Brojevima.³⁵ Ma kako se ova druga varijanta činila vjerojatnijom, jer se radi o propovijedima koje su djelo istog prevoditelja te je moguće da su onda imale i istu sudbinu prenošenja teksta u kasnija vremena sve do Marulića, u ovom trenutku ipak se ne može ništa sa sigurnošću reći. Poteškoća je i u tome što Marulić svoja otačka vrela ne navodi precizno poput biblijskih, nego se njima služi više u vidu reminiscencija kojima osvjetljava biblijska mjesta, a nemamo ni nekih drugih informacija o spomenutom svesku.

3. Osjetila kao prozori duše

3.1. Uspoređivanje Marulićeve tumačenja s Jeronimovim

Nakon analize usporedbe osjetila s kraljevima valja isto učiniti i s usporedbom osjetila s prozorima duše. I u ovom slučaju polazište je Marulićev tekst u kojem stoji sljedeće: »Ovo su one pet ponistar, po kih grišne napasti ulaze g duši, da ju smartno poraze. O nevoljna duše, ka si odasfuda otvorena neprijateljem tvojim: od toga se tužase Jeremija prorok govoreći: Uspe se smart k ponistram našim, ulize u hižu našu, da pogubi mlajahnih na tarzih i malih na plokatah. Da ako mi budemo bljusti pomnjivu i dobru stražu na tih ponistrach, veruj mi, neće ulisti neprijatelj u grad naš ni će moći obujati tvarjavu duše naše, da stati će i pribaviti će sigurna i slobodna, združena z družbom od kriposti.«³⁶

Kao i za usporedbu osjetila i kraljeva tako bi se i za sliku osjetila s prozorima duše moglo govoriti kao o općem mjestu, ne samo kršćanske nego i klasične starine, koju je Marulić mogao poznavati. No kako i u ovom slučaju postoji paralelni tekst kod svetog Jeronima, onda je to dodatna potvrda da je Marulić bio pod izravnim utjecajem Jeronimovih tekstova. U već spomenutom djelu *Adversus Iovinianum* Jeronim će ustvrditi: »Po pet osjetila, kao po nekoj vrsti prozora poroci ulaze u dušu. Ne može sjedište i tvrđava duha biti zauzeto, osim ako kroz njegova vrata ne provali neprijateljska vojska. Uznemiravanjima poroka duša je teško pritisnuta: i doista osvaja se gledanjem, slušanjem, mirisom, okusom i dodirom. Ako se netko veseli igrama; ako borbi atleta; ako umješnosti glumaca; ako ženskim oblinama; ako sjaju dragog kamenja, odjeće, metala i ostalih stvari ove vrste, onda po prozorima očiju osvojena je sloboda

³⁵ Usp. Rosario SCOGNAMIGLIO, Giosuè (scritti esegetici su), u: *Origene. Dizionario: la cultura, il pensiero, le opere*, Adele Monaci Castagno (ur.), Roma, 2000., 195.

³⁶ Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, 482.

duše, te se ispunjava ona proročka rečenica: Smrt je ušla po vašim prozorima« (Jer 9,21 prema Vulgati, dok je u današnjem hrvatskom tekstu 9,20).³⁷

Kao i u slučaju egzegeze o petorici kraljeva i za tumačenje osjetila kao prozora duše postoje i drugi Marulićevi tekstovi. Tako je Mladen Parlov pokazao kako se Marulić u *Evandelistaru* služi istom usporedbom s osjetilima, zbog čega nije dvojio ustvrditi kako se radi o Jeronimovu utjecaju na Marulića.³⁸ No poradi analize valja vidjeti i sam Marulićev tekst koji je uočio Parlov: »Ali ako želiš da ne trpiš tako česte ni tako žestoke nasrtaje zlih misli, zatvori prozore svojih osjetila kroz koje je smrt navikla ulaziti u dušu.«³⁹

I u *Evandelistaru* i u *Druvoj poslanici Katarini Obirtića* susreće se ista ideja: Osjetila su prozori preko kojih poroci ulaze u dušu da je smrtno poraze.⁴⁰ Osim toga, kao što se Jeronim poziva na navod iz Knjige proroka Jeremije koji veli da je smrt ušla po prozorima, tako se i Marulić u Poslanici poziva na isti proročki citat. Budući da se obojica služe ne samo istom metaforom, nego i istim svetopisamskim tekstom na koji se pozivaju potkrepljujući svoju argumentaciju, nedvojbeno je kako se radi izravnom utjecaju stridonskog Dalmatinca na Marula Splitsanina.

Nadalje valja nadodati kako ni Jeronimov tekst iz *Adversus Iovinianum* nije jedino mjesto gdje Stridonac usporedbu osjetila s prozorima duše potkrepljuje retkom iz Knjige proroka Jeremije, što znači da ju je Marulić mogao pročitati na više mjesta u njegovim djelima te mu je mogla ostati urezana u pamćenje. Tumačeći tekst iz Knjige proroka Obadije o neprijateljima koji prodiru na vrata Jeruzalema (r. 11), Stridonac se pita tko su ti neprijatelji koji prodiru na vrata grada mira, kako bi ga opustošili, opljačkali i plijen podijelili. Jedno od mogućih tumačenja upućuje na progonitelje Crkve, Židove i heretike, koji su se ponašali gore od pogana. U drugom pak tumačenju tvrdi kako se isti tekst može odnositi na pet osjetila po kojima ulaze neprijatelji i plijene

³⁷ JERONIM, *Adversus Iovinianum*, 2, 8, u: PL, 23, 297-298: »Per quinque sensus, quasi per quasdam fenestras, vitiorum ad animam introitus est. Non potest ante metropolis et arx mentis capi, nisi per portas ejus irruerit hostilis exercitus. Horum perturbationibus anima praegravatur: et capitur aspectu, auditu, odoratu, sapore, tactu. Si Circensibus quispiam delectetur: si athletarum certamine: si mobilitate histrionum: si formis mulierum: splendore gemmarum, vestium, metallorum, et caeteris hujuscemodi, per oculorum fenestras animae capta libertas est, et impletur illud propheticum: Mors intravit per fenestras vestras.«

³⁸ Usp. Mladen PARLOV, *Otajstvo Krista – uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*, Split, 2001, 22.

³⁹ Marko MARULIĆ, *Evandelistar*, III, 21 = I, 314-315.

⁴⁰ Čak se i širi kontekst ovog poglavlja *Evandelistara*, uključujući i neke svetopisamske tekstove, podudara s tvrdnjama u Poslanici i načinu njihove obrade, no to bi iziskivalo posebno istraživanje.

Jeruzalem. Potom slijedi kratko tumačenje: »Ako vidimo ženu i poželimo je, smrt je ušla po našim prozorima; ako ušima prihvatimo laž i osudu krvi (*judicium sanguis* – osuda koja vodi prolijevanju krvi, op. a.) na druga vrata je ušao neprijatelj. Njuh, doista, okus i opip, ako budu uhvaćeni različitim mirisima, ili slatkom hranom ili nježnim zagrljajima, kroz druga vrata ušli su protivnici i dijele plijen jadnog Jeruzalema.«⁴¹

Ne treba se čuditi što Jeronim koristi čas izraz prozor (*finestra*), čas izraz vrata, prolaz (*porta*), jer ih u ovom kontekstu drži sinonimima, što će na jednom drugom mjestu i izričito protumačiti: »Što pak slijedi: Neprijateljima tvojim širom će se otvoriti vrata tvoje zemlje, možeš razumjeti, služeći se Jeremijinim svjedočanstvom u kojem je zapisano: Popela se smrt po vašim prozorima. Što je u Jeremije rečeno riječju prozori, uočit ćeš kako se ovdje potvrđuje izrazom vrata, i to ćeš primijeniti na osjetila.«⁴²

Isto tako u jednom drugom tekstu, opisujući apokaliptički scenarij i muke onih koji budu predani u ruke apokaliptičkih mučitelja, Jeronim živopisno ocrtava njihovu opsadu i kaznu kojoj nitko neće moći izmaći. U tom duhu tvrdi kako će se oni popeti preko zida i svih utvrda, a ulazit će i preko prozora, bolje rečeno spuštati se preko njih, da bi potom nastavio: »To su prozori, o kojima je Jeremija rekao: Smrt će ući kroz naše prozore. Na sva naša osjetila neprijatelji žele ući, i zauzeti grad dobre savjesti i raspršiti se po našim utverdama, i uništiti kuće koje sebi sagradismo dobrim djelima.«⁴³

Teško da bi ovoliki broj vrlo upečatljivih tekstova posvećenih istoj temi mogao proći nezamijećen našem Splićaninu, jer je upravo takva tumačenja lako uočavao i rado prihvaćao, držeći ih vrlo učinkovitima za parenetsko-asketske pouke.

⁴¹ JERONIM, *Commentaria in Abdiam*, u: PL, 25, 1108: »Si viderimus mulierem ad concupiscendum, mors ingressa est per fenestras nostras: si susceperimus per aures mendacium ac iudicium sanguinis, per aliam portam hostis ingressus est. Odoratus quoque, gustus et tactus, si vel variis odoribus, vel dulcibus cibis, vel amplexibus delicatis captus fuerit, per alias portas ingressi sunt adversarii, et spolia dividunt miserae Jerusalem.«

⁴² JERONIM, *Commentaria in Naum*, u: PL, 25, 1266: »Quod autem sequitur: Inimicis tuis apertione aperientur portae terrae tuae, intelligere poteris, assumens de Jeremia testimonium, in quo scriptum est: Ascendit mors per fenestras vestras. Quodque per Jeremiam in fenestris, hic in portis asseres demonstrari, et has ipsas ad sensus referes.« Jeronim potom raspravlja o dvostrukosti osjetila. Po njemu valja razlikovati božanska osjetila od tjelesnih. Vrata Ninive tjelesna su osjetila, a vrata nebeskog Jeruzalema su nebeska.

⁴³ JERONIM, *Commentaria in Ioelem* 2, 1-11, u: PL, 25, 965-966: »Hae sunt fenestrae, de quibus et Jeremias dicit: Mors intrabit per fenestras nostras: omnes enim sensus nostros ingredi hostes desiderant, et capere urbem bonae conscientiae, et per nostra munimenta discurrere, domosque quas nobis bonis operibus aedificavimus, destruere.«

3.2. Metafora grada i tvrđave

Iz spomenutih Jeronimovih tekstova, a napose iz spisa pisanog protiv Jovinijana, razvidna je Stridončeva antropološka vizija. Kao što osjetila uspoređuje s prozorima, tako dušu uspoređuje s gradom, sukladno antičkom poimanju čovjeka, s time da preuzetu metaforu rabi u egzegetske svrhe. Svaki je, naime, grad u starini bio utvrđen visokim zidovima koji su jamčili sigurnost i pružali zaštitu njegovim građanima. Isto tako u gradu, na prikladnom mjestu, redovito povišenom, postojala je i dominantna tvrđa kao sjedište vojske i starješina. U eventualnom ratu, samo ako bi tvrđava bila osvojena, grad se smatrao osvojenim. Stoga neprijatelj, ako i prodire kroz prozore i vrata, jer mu je tuda najlakše upasti u grad, težište napada usmjerava prema tvrđavi. U tom duhu stari su govorili o čovjeku kao utvrđenom gradu kojim je dominirala tvrđava uma, to jest duša razumske naravi. Takvo je poimanje pretpostavljalo dvodjelnu podjelu čovjeka na tijelo i dušu, pri čemu će duša, kao uzvišeni dio, biti uspoređena s tvrdom, a tijelo s ostatkom grada.

Rabeći istu usporedbu, Jeronim će u svome tekstu protiv Jovinijana govoriti o »sjedištu i tvrđavi duha« (*metropolis et arx mentis*) koja je neosvojiva ako neprijatelj ne provali kroz vrata, što za čovjeka znači da je siguran ako ne dopusti da mu nemiri (*perturbationes*) putem osjetila zahvate dušu. Pred kraj istog paragrafa govorit će i o »klinovima uznemiravanja koji prodiru k tvrđavi našeg duha« (*quidam perturbationum cunei ad arcem mentis nostrae intraverint*). Znakovito je ponavljanje riječi tvrđava (*arx*), kojim se duh (*mens*), kako je razvidno, prisposobljuje središtu i tvrđavi čovjeka prisposobljena gradu, koju može dovesti u pogibao loša zaštita otvora na zdanju (vrata ili prozori).

Istovjetnom slikom izrazio je i Marulić svoje poimanje čovjeka u *Drugoj poslanici Katarini Obirtića*: »Da ako mi budemo bljusti pomnjivu i dobru stražu na tih ponistrah, veruj mi, neće ulisti neprijatelj u grad naš ni će moći obujati tvrjavu duše naše.«⁴⁴

I Marulić dakle, govoreći o brižnom čuvanju osjetila od poroka, rabi spomenutu, vrlo upečatljivu metaforu: čovjek je grad, a duša je njegova tvrđava, koji su vrlo sigurni i zaštićeni samo ako su dobro čuvani prozori i vrata osjetila. Tako i ovaj redak daje dodatnu sigurnost da Marulić slijedi Jeronimova tumačenja.

⁴⁴ Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, 482.

3.3. Čuvanjem osjetila do slobode

Postoji još jedan zanimljiv detalj nastao iz korištene usporedbe o osjetilima kao prozorima duše, u kojem se može nazrijeti dodatna sličnost između Marulića i Jeronima. Jeronim, naime, jasno veli da je čuvanje osjetila preduvjet slobode koja je zarobljena (*libertas capta est*) ako osjetila dopuste da ih privuku zamame svijeta. Potom će, pri koncu citiranog poglavlja spisa protiv Jovinijana, Stridonac zaključiti svoj govor o osjetilima sljedećim riječima: »Kad dakle kroz ova vrata, kao neki klinovi uznemiravanja prodiru k tvrđavi našeg duha, gdje će biti sloboda, gdje njegova snaga, gdje misao o Bogu, pogotovo kad opip predoči sebi i druge naslade, a sjećanjem na poroke prisili dušu da trpi i kako da teži prema onom što ne čini?«⁴⁵ Dobro čuvana osjetila, naglašava Jeronim, jamstvo su slobode cijeloga grada, uključujući i tvrđave, to jest duše i tijela.

Isti naglasak stavit će i Marulić, kako u poslanici Katarini Obirtića, tako i u cjelini svog asketsko-antropološkog nauka. Branko Jozić će, u spomenutoj studiji, ustvrditi kako je kod Marulića, makar moglo djelovati paradoksalno, svrha stega sloboda.⁴⁶ Međutim, ako uočimo kako iza takve tvrdnje stoji spomenuta slika preuzeta od Jeronima u kojoj je duša prisposobljena s gradom na čije prozore i vrata navaljuje neprijatelj preko osjetila, onda to neće više zvučati tako paradoksalno. Ako je čovjek prisposobljen utvrđenom gradu čija dobro čuvana vrata i prozori jamče slobodu, onda je jasno da stega koja se tiče osjetila jednako tako jamči slobodu. Znajući to, bit će nam mnogo jasniji i Marulićev zaključak u kojem je izričito apostrofirana sloboda duše: »Da ako mi budemo bljisti pomniju i dobru stražu na tih ponistrah, veruj mi, neće ulisti neprijatelj u grad naš ni će moći obujati tvarjavu duše naše, da stati će i pribivati će sigurna i slobodna, združena z družbom od kriposti.«⁴⁷

Utvršteni gradovi onoga vremena, kako u Jeronimovo tako i u Marulovo vrijeme, štitili su slobodu svojih građana visokim zidinama i dobro čuvanim ulazima, to jest vratima i prozorima, pa je normalno da njih obojica metaforom grada i utvrde opišu čovjeka, svjesni kako je čovjek slobodan onda kad uspješno odolijeva napastima. Ako su osjetila prozori po kojima ulazi 'smrt' u dušu, onda su čvrsti prozori, to jest odgojena osjetila, jamstvo života i slobode duše. Isto tako navedeni Jeronimov tekst iz *Komentara na knjigu proroka Joela*

⁴⁵ JERONIM, *Adversus Iovinianum*, 2, 8, u: PL, 23, 298: »Igitur cum per has portas, quasi quidam perturbationum cunei ad arcem nostrae mentis intraverint, ubi erit libertas, ubi fortitudo ejus, ubi de Deo cogitatio: maxime cum tactus depingat sibi etiam praeteritas voluptates, et recordatione vitiorum cogat animam compati, et quodammodo exercere quod non agit?«

⁴⁶ Usp. Branko JOZIĆ, *Tijelo i osjetila: prilog Marulićevoj antropologiji*, 115.

⁴⁷ Marko MARULIĆ, *Duhom do zvijezda*, 482.

koji govori o gradu dobre savjesti, vjerojatno je mogao poslužiti kao nadahnuće za izraz koji je Marulić upotrijebio u *Evandelistaru* kad govori o špilji savjesti (IV, 19 = II, 95), jer čuvanjem osjetila čuva se čistom savjest, što je stožer slobode duha.

3.4. Ostale sličnosti između Marulićeva i Jeronimova tumačenja

Osim toga postoje i druge sličnosti Marulićeva s Jeronimovim tekstom, od onih metodološko-strukturalnih do pojedinih specifičnih detalja. Što se tiče strukture govora o osjetilima, Jeronim će i u knjizi protiv Jovinijana,⁴⁸ kao i u spomenutom *Komentararu na proroka Obadiju*,⁴⁹ svoj govor o osjetilima ilustrirati nizom primjera, spominjući konkretne načine kako se preko osjetila duša daje zarobiti, to jest usmrtniti. Sebi svojstvenom tehnikom nabraja za svako pojedino osjetilo najčešće zamke koje ga vode u ovisnost i propast, kao što su svirke orgulja, pjesme pjesnika i komediografa, laži i krivi sudovi, različiti mirisi, pohlepa za hranom, neumjerenost u jelu i piću, dodir tuđeg tijela.

Sličan popis upozorenja koji se tiče svakog pojedinog osjetila napravio je i Marulić u poslanici Katarini Obirtića, ali i u spomenutom poglavlju *Evandelistara*. Ovom se temom ne možemo ovdje iscrpnije pozabaviti pa neka bude dovoljno ukazati na ovu, na prvi pogled uočljivu činjenicu. Istini za volju, među njima nema prevelikih tekstualnih sličnosti, ni istovjetnih navoda, ali je Marulić svoj uradak metodološki zamislio na način već viđen u Jeronimovim tekstovima. Premda se ne podudaraju ni konkretni primjeri mogućih zastrañenja koja prijete pojedinim osjetilima,⁵⁰ ipak se teško oteti dojmu da mu je Jeronim bio nadahnuće za stilsko oblikovanje pisma. Razumljivo je postojanje

⁴⁸ Usp. JERONIM, *Adversus Iovinianum*, 2, 8, u: PL, 23, 297: »Rursum auditus vario organorum cantu, et vocum inflexionibus delinitur: et carmine poetarum et comoediarum, mimorumque urbanitatibus et strophis, quidquid per aures introiens, virilitatem mentis effeminat. Odoris autem suavitas, et diversa thymiamata, et amomum, et cyphi, oenante, muscus, et peregrini muris pellicula, quod dissolutis et amatoribus conveniat, nemo nisi dissolutus negat. Porro ciborum aviditas, quod avaritiae mater sit, et animum quasi quibusdam compedibus degravatum in terra teneat, quis ignorat? Propter brevem gulae voluptatem, terrae lustrantur et maria; et ut mulsum vinum pretiosusque cibus fauces nostras transeat, totius vitae opera desudamus. Tactus autem alienorum corporum, et feminarum ardentior appetitus, vicinus insaniae est. Ob hunc sensum, cupimus, irascimur, gestimus, invidemus, aemulamur, solliciti sumus, et expleta voluptate per quamdam poenitudinem, rursus accendimur: quaerimusque facere, quod cum fecerimus, iterum poeniteamus.«

⁴⁹ Usp. JERONIM, *Commentaria in Abdiam*, u: PL, 25, 1108 (tekst u bilješki 41).

⁵⁰ Usp. Ružica PŠIHISTAL, *Druga poslanica Marka Marulića Katarini Obirtića*. Svijet u zrcalu figure ribe, 794. Autorica primjećuje kako uz vlastiti sud i biblijske citate Marulić podastire i filozofske dokaze, no od svega su najzastupljeniji biblijski citati.

razlika u ovom slučaju jer se radilo o poslanici napisanoj bez oklijevanja, samo dan nakon što je primio dar koludrice Katarine. Pišući najprije po nadahnuću, pa potom i po sjećanju, rabio je elemente kojih se sjećao iz otačkih spisa, što mu je bilo dovoljno za sadržajnu čudorednu pouku.

Zaključak

Marulić se i u *Drugoj poslanici Katarni Obirtića* pokazao vrlo nadahnutim piscem koji umješno barata duhovnim potencijalom i prikupljenim teološkim znanjem. Iz priloženog teksta razaznaje se kako se radi ne samo o osjetljivom čovjekoljupcu spremnom u velikom stilu zahvaliti za primljen dar, pa niti samo o okretnom književniku koji se zna elegantno izraziti, nego i o priznatom teologu i egzegetu čiji moralno-duhovni savjeti imaju primarno uporište u svetopisamskom nauku.

Glede iznošenja i tumačenja egzegetske sadržaja, uzor mu je veliki crkveni otac sveti Jeronim, dok nije isključeno da je i Origen imao određen utjecaj za tumačenje usporedbe osjetila s petoricom kraljeva koje je pogubio Jošua. Otačka pak tumačenja prisutna su prije svega u mnogim aluzijama kao reminiscencije u funkciji alegorijskog tumačenja biblijskih tekstova kojima je *Druga poslanica Katarini Obirtića* obogaćena vrijednim teološkim doprinosom. Međutim, nije samo Jeronimovo pismo Eustohiji nadahnulo Marulića nego cijeli niz Stridončevih tekstova u kojima se pokazuje kako sadržajna tako i metodološka sličnost s Marulićevima.

Suvremenoj egzegetskoj osjetljivosti Marulićeva tehnika mogla bi djelovati pristranom, a načini prijelaza s jednog elementa na drugi nedopustivim, ali to nije bilo ništa neobično za prve kršćanske pisce koji su se služili alegorijskom tehnikom, a od kojih je naš humanist izučio zanat. Za Marulića, stoga, alegorijska egzegetska tumačenja nisu pristrana ni proizvoljna, nego se tiču duhovne poruke Svetoga pisma koju valja neprestano na nov način iščitavati. Crpeći neprestano nadahnuća na uzorima velikih otaca, samo pokazuje kako svoje čitatelje ne želi hraniti privatnim naukom, nego iskonskim svetopisamskim, provjerenim i prihvaćenim na tragu višestoljetnog crkvenog tumačenja. Svijest kako su ista ili slična značenja pronalazili u svetopisamskim tekstovima i mnogi veliki egzegeti prije njega, čini ga ovlaštenim pristupiti na istovjetan način svetopisamskom tekstu.

S obzirom na to da je Marulić bio ponukan odgovoriti neposredno nakon primljenoga dara, ali nadasve teološki kvalitetno i egzegetski pouzdano, ne čudi što je nadahnuće tražio u otačkim uzorima. Osim toga, glede dviju

propitanih usporedaba iz *Druge poslanice Katarini Obirtića* vidi se da je iskoristio jedan dio već postojećeg materijala, rabljenog u drugim djelima, a napose u *Evangelistaru*. To ga nije spriječilo da stvori nov uradak, nego, naprotiv, doprinijelo je njegovoj teološkoj kakvoći čineći ga sadržajno poučnijim i literarno privlačnijim.

Summary

PATRISTIC ALLEGORIC REMINISCENCE IN MARULIĆ'S SECOND LETTER TO KATARINA OBIRTIĆA

Ivan BODROŽIĆ

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
ivan.bodrozic@gmail.com

Marko Marulić, after receiving a fish as a gift from a Benedictine nun, sent her a beautifully composed letter as a gift in return – now known as the Second Letter to Katarina Obirtića. Not being just a courteous note of gratitude, Marulić's letter is above all a contextual moral-spiritual message about the need to educate one's senses, being very useful to people living a consecrated life. Marulić's message is based primarily on texts in the Scriptures but also on allusions to exegetic interpretation of the Holy Fathers in that, compared to the Biblical sources, those of the Fathers' are not referred to specifically by name. In this article the author primarily questions two images, interpreted allegorically by Marulić in the first part of his letter when he speaks of the significance of the senses to human life. The first image parables five senses with five kings that Joshua (cf. Jos 10) kills in the cave after he defeats them in battle. The second speaks of the senses as windows of the soul. Even though in both cases Marulić supports his arguments with texts from the Holy Scriptures, nevertheless the Scriptures themselves do not offer any room for such interpretation. The author therefore shows how the sources of Marulić's exegesis is primarily the great early Christian exegetic Jerome who gives an almost identical allegoric interpretation of the senses be they as the king's or as the window of the soul.

With regard to allegoric interpretation of events described in the tenth chapter of the Book of Joshua, both Jerome and Marulić interpret Joshua as the ancient figure of Jesus Christ, a true leader who leads the saved people into the Promised Land. With regard to the five kings that Joshua defeated when he entered the Promised Land, both agree that they represent the five senses that need to be defeated in the cave of the body

in order to rule over them. This proves Jerome's influence on Marulić's exegesis of the said passage. Furthermore, observing the difference in their texts and the similarity with Origen's interpretation of the same event in the Book of Joshua, we cannot exclude the possibility that Origen's preaching about Joshua influenced the allegoric interpretation of the five kings.

With regard to the allegoric interpretation of the senses as the window of the soul once again there is an essential coincidence between Jerome and Marulić, confirmed again with the same Biblical text from the Book of the Prophet Jeremiah. It is obvious then that in the background of their explanations, there is an image of man as a city whose soul is a fortress that is constantly being attacked by the enemy trying to occupy the entire city. Convinced that man can only be free if he controls his senses and keeping a good conscience, both have an identical observation of the aim of ascetic preservation of the senses.

After proper attention is being directed toward Marulić's exegetic-theological sources of patristic provenance from which, this author from the city of Split in Croatia, adopted many ideas applying to them a dose of personal theological gift, this fact shows all the depth of the contextual moral-spiritual messages directed to Katarina Obirića as well as any other potential readers. Only contact with its exegetic sources does it become clear where his inspirational style full of symbolism and metaphors comes from with which this work is decorated and full of.

Key words: Marko Marulić, Second Letter to Katarina Obirića, Jerome, Origen, exegesis, allegory, senses, soul.